



III

КРАЄЗНАВСТВО В ОСОБАХ



УДК 94(477):929 Андрусак

Марина Чебан (м. Львів)

МИКОЛА АНДРУСЯК (1902–1985): ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

У статті проаналізовано краєзнавчі дослідження історика Миколи Андрусяка (1902–1985), видані в Україні і за її межами. Залучено до наукового обігу раніше не публіковану розвідку “Справи Покуття до 1516 року”, виявлену у приватній колекції.

Ключові слова: Микола Андрусак, краєзнавчі дослідження, Покуття, Знесіння, Золочівщина, Зборівщина.

В статье проанализированы краеведческие исследования историка Николая Андрусяка (1902–1985), изданные в Украине и за ее пределами. Введена в научный оборот ранее не опубликованная разведка “Ситуация Покуття до 1516 года”, обнаруженная в частной коллекции.

Ключевые слова: Николай Андрусак, краеведческие исследования, Покуття, Золочивщина, Зборовщина.

Поразка Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. активізувала на західних землях України історико-краєзнавчу роботу, яка часто мала не стільки науково-пізнавальний, як патріотично-виховний характер. Особливо фаворизувалася доблесть княжого і козацького війська, популяризувалася серед молоді діяльність гуртків “Січі”, “Сокола”, “Пласту”. Проблеми історичної минувшини своєї малої Батьківщини, зокрема Золочівщини, Яворівщини, а також Львова, популяризував відомий український історик, член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові Микола Андрусак (1902–1985), обставини життєвого та творчого шляху, різнопланова наукова спадщина якого й до сьогодні залишаються маловідомими.

Народився Микола Григорович Андрусак 20 лютого 1902 року в селі Переволочній Золочівського повіту в Галичині (тепер Буський район Львівської області)¹. В рідному селі навчався у народній школі. Згодом батько, Григорій Андрійович Андрусак, сподіваючись, що син стане священиком, віддав хлопця до Бродівської гімназії, де той провчився до 1914 р. Початок Першої світової війни завадив Миколі продовжити навчання. Перші три воєнні роки він пробув у селі, втративши надію на закінчення гімназії, оскільки його батька у 1916 р. мобілізували до цісарської армії. Однак поновити гімназійні студії йому все ж таки вдалося, навчаючись спершу у Яворові, а згодом у Золочеві. У час національно-визвольних змагань Микола Андрусак одягнув однострій юнацької школи Армії УНР,

про що довідуємося з його спогадів². Після закінчення Львівської академічної гімназії (1923) вступив до університету ім. Яна Казимира, де здобував освіту протягом п’яти років (1923–1928) спочатку на філософському відділі, а згодом (після його поділу на гуманістичний і математично-природничий) на гуманістичному³. М. Андрусак студіював історію на семінарі професора Станіслава Закшевського (1873–1936), який значну увагу приділяв польсько-українським відносинам. Саме тоді молодий дослідник зацікавився постаттю львівського єпископа Греко-католицької церкви Йосифа Шумлянського (1667–1708) та розпочав збір архівних матеріалів⁴. На життя в цей час молодий історик заробляв лекціями.

Микола Андрусак був досить активний і в студентському житті, ставши одним з ініціаторів створення історичної секції, яка входила до складу “Студентської громади”, належав до кола фундаторів молодіжного наукового товариства “Історичний кружок”⁵. Як науковець М. Андрусак формувався під впливом відомих українських учених Михайла Грушевського, Михайла Возняка, Івана Кревецького, Мирона Кордуби та інших. “Моя знайомість з професором Возняком і доктором Крип’якевичем рішила про мою пізнішу долю. Доктор Крип’якевич поручив мене професору М. Кордубі, зауважив у автобіографії М. Андрусяк, — а цей, як референт Бібліотеки НТШ, постарався, щоби мене було прийнято за бібліотечного помічника. На цім становищі, спершу як стипендіат, опісля як урядо-



вель, пробув я від листопада 1927 до кінця червня 1932 року”⁶.

Спіраючись на підтримку професора С. Захшевського, Андрусак 18 березня 1931 р. захистив у Львівському університеті докторську дисертацію, присвячену Й. Шумлянському, й отримав звання доктора філософії⁷.

У галицьких часописах “Діло”, “Життя і знання”, “Нова Зоря”, “Літопис Червоної Калини”, “Яворівщина”, “Мега”, “Новий час” та інших з’являються численні історичні студії молодого доктора⁸. За порадою старшого колеги І. Кривецького він нагромаджував різні матеріали про діяльність “Галицько-Руської Ради” в 1848–1851 рр., писав огляди української історіографії за 1921–1930 рр. до видання “Kwartalnik Historyczny”. Велику допомогу надавав М. Возняк, який “вивів” його на краківські та варшавські книгозбірні, архіви й приватні колекції, допоміг матеріально, “навіть в останні часи рятував перед голодіркою”⁹.

Цей період життя історика відзначився і зацікавленням краєзнавчою тематикою. Вже у 1931 р. він написав статтю “З історії українського культурного та національного руху Яворівщини (XVII–XIX ст.)”, яку опублікували у збірнику “Яворівщина: з її минулого і сучасного”¹⁰. Наступного року у друкарні видавничої спілки “Діло”, власним коштом автора, побачив світ краєзнавчий нарис “З минулого Знесіння” про підльвівське село, яке рік перед тим увійшло до складу міста. Ця праця була написана на замовлення членів читальні “Просвіти” на Знесінні, а інформацію про культурно-національний рух до неї подав знесінчанин, магістр права Василь Жовнір¹¹.

У статті реконструйовано літопис Знесіння від першої згадки в актах 1469 р. аж до початку XX ст. Зазначено, що назва цієї підльвівської околиці походить від назви церкви Вознесіння¹², наведено перелік крилошанських церков у Львові та околицях. Окремий розділ присвячено “Господарським відносинам на Знесінні в XV–XVIII ст.”, інформацію про які автор почерпнув із королівських люстрацій. Насамперед охарактеризовано соціальний склад населення, перераховано повинності та грошові податки, сільськогосподарські роботи¹³. Значну увагу приділено культурно-національному життю Знесіння XVI–XVIII ст., показано участь селян у змаганнях львівського міщанства в обороні своєї народності і церкви на початку XVII ст., стан освіти, засну-

вання читалень “Т-ва ім. Качковського” та “Просвіти”¹⁴. У 1992 р. культурно-просвітницьке товариство “Старе Знесіння” вдруге опублікувало цю раритетну працю¹⁵.

У 30-х роках XX ст. історик почав цікавитися питаннями громадсько-політичного та культурного життя українців на Далекому Сході¹⁶. Формування тут українських поселень почалося з часу приєднання цих територій до Російської імперії в середині XIX ст.¹⁷. Спочатку такі поселення мали поодинокий характер, і лише з кінця XIX ст. стали масовими. Однією з причин колонізації Микола Андрусак назвав “земельний голод” на Великій Україні. Місцями компактних поселень вихідців з українських губерній стали сучасні Приморський, більша частина Хабаровського країв та Амурська область — територія більш відома під назвою Зелений Клин¹⁸. Історик окреслив географічні межі цього регіону, визначив основні галузі господарства, якими займалося місцеве населення, коротко охарактеризував культурно-освітнє життя краю. Автор завершив свої публікації запитаннями про майбутнє цих регіонів.

У 1936–1939 рр. М. Андрусак викладав на семінарі історичної секції НТШ, який очолював І. Крип’якевич¹⁹, одночасно був членом Комісії старої історії України цього товариства²⁰, Комісії нової історії України²¹, регулярно відвідував засідання його історичної секції²², передвиборчі наради дійсних членів НТШ²³. В цей час вийшло багато праць історика, серед яких “Зв’язки І. Мазепи зі Станіславом Лещинським і Карлом XII”²⁴, “Й. Шумлянський: перший уніатський Львівський єпископ (1667–1708)”²⁵, “Мазепа і Правобережжя”²⁶, “Нариси з історії галицького москвофільства”²⁷, історіографічні огляди та ін., які принесли йому відомість і визнання.

Водночас він продовжував збирати матеріали про минувшину Золочівщини. З документів відомо, що 15 жовтня 1936 року Микола Андрусак отримав лист від Золочівського товариства “Молода громада” з проханням підготувати монографію, присвячену історії цієї території²⁸. Серед архівних матеріалів збереглася газетна вирізка з закликом до населення Західного Поділля надсилати на адресу доктора матеріали про свій край²⁹. Збереглися також спогади вчительки Володимири Жуковецької та о. Юрія Малого³⁰.

Цікавився також історичною географією Покуття. Однак ця робота дослідника так і не



була опублікована, а її рукопис виявлено у приватній колекції. Вона має назву “Справи Покуття до 1516 року” і складається з вступу, трьох розділів і висновків. Написана стаття польською мовою на звороті іншого рукопису М. Андрусяка, присвяченого постаті Й. Шумлянського, завдяки чому і вдалося встановити її авторство. В рукописі відсутня одна сторінка першого розділу. Використання рукопису монографії про Шумлянського як чернетки для написання нової публікації може бути вказівкою на час написання тексту — дефіцит паперу у роки Другої світової війни був звичним для науковців та літераторів.

У вступі Микола Андрусак охарактеризував літературу та джерела до історії Покуття, зазначив, що хоча минувшиною цієї території займалися польські, румунські та українські автори, але до середини 30-х років ХХ ст. так і не було написано всестороннього дослідження про цей закуток Прикарпаття. Праці польських істориків А. Яблоновського, А. Чоловського, А. Прохаски, К. Пуласького стосувалися Покуття лише дотично, як однієї з проблем польсько-молдавських відносин. З українських дослідників цією проблемою займався Мирон Кордуба³¹, який доводив, що від початків існування Молдавської держави до 1393–1394 р. воно належало до неї. Монографія румунського історика Йона Ністора про молдавські права на Покуття опиралася на джерельний матеріал, але втрачала вартість через тенденційність автора. Він цілковито відкидав історичні аргументи про існування українського населення на схід від Карпат перед приходом румунів, вважаючи, що “українські біженці і бранці з Покуття цілковито асимілювалися в румунській масі, тому сучасні українці не є безпосередніми нащадками українців, яких спровадив Стефан Великий і Богдан Одноокий”³². Автор також коротко охарактеризував джерела, що висвітлюють польсько-молдавські відносини (Хроніка Яна Длугоша, Акти гродські і земські, Акти Томіцького, Коронна і литовська метрика та ін.).

Метою дослідження “Справи Покуття до 1516 року” Микола Андрусак визначив висвітлення політичних відносин між Польщею та Молдавською державою. Він зазначив, що ця праця покликана відкоригувати, на підставі опрацьованих ним джерел та досліджень М. Кордуби, А. Яблоновського, А. Чоловського, працю Ністора про покутський чинник у польсько-молдавському протистоянні.

Перші краєзнавчі нариси молодого дослідника, разом з роботами І. Крип’якевича, М. Голубця, М. Дольницького, В. Січинського, М. Кордуби, С. Рудницького, увійшли до першої краєзнавчої бібліографії західноукраїнських земель першої третини ХХ ст., виданої 1936 р. у Львові³³.

У другій половині 30-х років активізується співробітництво Миколи Андрусяка з науковими осередками та товариствами. У 1936 р. його обрали дійсним членом Історично-правничої секції Богословського наукового товариства у Львові, у 1939 р. членом Відділу товариства “Просвіта” у Львові, згодом (1941) — Українського історико-філологічного товариства у Празі³⁴.

Напередодні вибуху Другої світової війни представники польської влади знову звернули увагу на українофільські погляди його родини. З листування Миколи Андрусяка з польською прокуратурою в м. Золочеві стало відомо про обшуки, проведені в будинку його батька. Так 31 травня 1939 р. працівники слідчої служби м. Золочева провели обшук “в невідомих ані мені, ані моїм родичам цілях”, — писав М. Андрусак. При обшуку було конфісковано кореспонденцію та декілька книжок, які він просив повернути³⁵.

Після приєднання Західної України до СРСР—УРСР за пропозицією нового ректора Львівського університету наддніпрянця Михайла Марченка він, несподівано для себе, на короткий час (26 жовтня — 15 грудня 1939 р.) став проректором по навчальній частині³⁶. Більше того, його кандидатуру запропонували на посаду директора Інституту історії України при Львівській філії АН УРСР. Однак невдовзі виникла реальна небезпека арешту вченого. Представники радянсько-партійних органів згадали історика публікації в донцовському “Вістнику”, зокрема про Українську Галицьку Армію, і кваліфікували політичні та ідеологічні симпатії автора як відверто націоналістичні³⁷.

Подальша доля Миколи Андрусяка не дуже відрізнялася від біографій більшості галицьких інтелектуалів. Короткочасне перебування за часів німецької окупації у Києві, де він упродовж листопада 1941 — лютого 1942 р. працював у відділі культури і освіти Миської управи. Згодом нетривале призначення 20 жовтня 1941 р. директором Інституту історії України УАН³⁸, на яке, очевидно, його міг рекомендувати Олександр Оглоблин. Після



повернення до Львова він викладав у Першій українській державній гімназії, Вчительській семінарії, Греко-католицькій богословській академії³⁹. У березні 1944 року Микола Андрусак був учасником наради митрополита А. Шептицького в справі збереження історичних документів, на якій були присутні кардинал Йосип Сліпий, архімандрит Кліментій Шептицький, директор Національного музею Лларіон Свенціцький, історики Мирон Кордуба, Іван Крип'якевич, Олександр Оглоблин, Наталя Полонська-Василенко та ін⁴⁰. У липні 1944 р. учений переїхав до Праги, де з вересня 1944 р. до середини квітня 1945 р. працював у Секції Слов'янського відділу університетської бібліотеки⁴¹. Після війни М. Андрусак перебував у таборах для переміщених осіб у Західній Німеччині.

Він брав активну участь у культурно-освітньому та науковому житті української еміграції другої половини 40-х років ХХ ст. Викладав курс “Історії козаччини” в Українському Вільному Університеті (Мюнхен). Його лекції у 4-х книгах на правах рукопису поширювалися серед студентів⁴². У Мюнхені він також обраний членом Церковно-Археографічної Комісії Апостольського візитатора для українців у Західній Європі. 28 серпня 1946 р. до складу цієї Комісії, окрім М. Андрусак, запросили Д. Дорошенка, В. Ленцика, О. Оглоблина, Н. Полонську-Василенко, Й. Скрутеня та інших дослідників історії Церкви в Україні⁴³.

Пізніше вчений перебрався до Сполучених Штатів Америки, де з вересня 1955 р. викладав історію в Українському Технічному Інституті в Нью-Йорку, Північному Огайському університеті в м. Рейді, коледжі св. Вікентія у м. Лейтробі (Пенсільванія), Волш Коледж (Огайо), Публік Гай Скул у м. Данкір (Нью-Йорк), Есампшен Коледж у Вустері (Масачусетс), Вінсенському університеті (Індіана)⁴⁴.

У США він продовжив писати історичні та краєзнавчі розвідки: “Початки Львова і коронація Данила”, “Перемишль в історії України до 1918 р.”, “Минуле Бучаччини”, “Проблеми так званої “Приозівської Русі” та початки Київської держави (Русь)”, “Історія Збаражчини”, “Нарис історії Бойківщини” та ін.⁴⁵. Радо також співпрацював з редакцією журналу “Український історик”⁴⁶, став членом Історично-Філологічної Секції НТШ на еміграції.

Варто відзначити, що, починаючи з 60-х років ХХ ст., на теренах поселення українсь-

кої еміграції Другої світової війни з'явилися краєзнавчі публікації у формі регіональних альманахів і збірників. Хоч зміст їх різноманітний, залежний від особливостей даного регіону, та мета появи одна і та сама: зібрати, по можливості, всю інформацію про історію, економіку, культуру, традиції та звичаї рідних теренів. Успішному дослідженню цих земель, великою мірою, сприяла готовність емігрантів розповісти про свої рідні краї та, навіть у несприятливих для такої праці умовах, написати ґрунтовні дослідження, розшукуючи в закордонних архівах та бібліотеках потрібні джерельні матеріали. Займався такими пошуками й Микола Андрусак. Майже у кожному з виданих краєзнавчих збірників вміщено його статті, в деяких він навіть входив до членів редакційної колегії (“Ярославщина і Засяння 1031–1947. Історико-мемуарний збірник”⁴⁷) та комісії для збирання матеріалів (Збаражчина: Збірник споминів, статей і матеріалів”⁴⁸).

Одним з перших вийшов збірник “Перемишль. Західний бастион України” (1961), де опубліковано статтю М. Андрусак “Перемишль в історії України до 1918 року”⁴⁹. Автор розпочав його із першої згадки про Перемишль в літописах, навів аргументи істориків щодо походження назви міста та його власності. Зокрема, навів концепцію Яна Длугоша, що Перемишль заснував Премислав, яка опирається на аналогію переказів, що Київ заснував — Кий, Краків — Крак і т. д. М. Андрусак вважав, що ця концепція була вигідна полякам, тому її не підтримав. Далі цитував джерела, що заперечували належність Перемишля, Червеня та інших руських міст до Польщі у 981 році (оповідання саксонського хроніста Відукінда з Корвеї та арабського купця Ібрагіма Ібн-Якуба)⁵⁰. У наступному розділі йдеться про польську окупацію міста в 1349–1772 рр.⁵¹.

Третій розділ присвячено австрійському періоду історії міста, часу його економічного занепаду. Як відомо, нова влада продала місто 1778 р. Ігнацові Цетнерові. Далі М. Андрусак описав культурно-освітній стан Перемишля та діяльність місцевих єпископів з метою його покращення і розвитку, розповів про створення та діяльність в період “весни народів” 1848 р. “Головної Руської Ради”, політичної організації “Народна Рада”, охарактеризував періодичні видання, що виходили в Перемишлі.



Початок ХХ ст., на думку історика, активізував українське громадсько-політичне життя Перемишля, що виявилось в творенні філії “Просвіти”, а згодом товариств “Віра”, “Народний Дім”, “Руська Щадниця”, які відігравали важливу роль в розбудові економічного життя Надсяння. Провідними діячами того часу були Г. Цеглинський, Т. Кормош, В. Загайкевич та інші. Останньому М. Андрусяк у кінці статті подякував за допомогу у пошуках і переписуванні матеріалів⁵².

Ця і наступні краєзнавчі розвідки автора написані за хронологічно-тематичним принципом: перші розділи присвячені найдавнішим часам, польсько-литовському періоду, наступні — часам австрійської влади до вибуху Першої світової війни, польській займанщині міжвоєнної доби⁵³. Дещо за іншим принципом написано історико-мемуарні розвідки про Бойківщину, Зборівщину, Ярославщину, а саме, на основі власних спогадів, або зібраних ним свідчень інших вихідців з цих теренів, і присвячені здебільшого подіям кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Так, у публікації, присвяченій Бойківщині, історик окреслив її територію, куди, на його думку, 1957 р. входили такі райони Львівської області: Сколівський, Старосамбірський, Турківський, південні частини Самбірського, Дрогобицького й Стрийського районів. Автор коротко висвітлив історію міста Сколе, Славська, Турки, Бориня, Старого Самбора та інших населених пунктів, охарактеризував економічне становище, демографічну ситуацію, культурно-освітнє і громадське життя цього регіону⁵⁴. Далі описав бої загонів УПА на території Бойківщини, зазначив назву і склад Військової Округи УПА. В останній частині праці М. Андрусяк подав короткі відомості про всі села цього регіону, кількість населення і створені тоталітарною владою радгоспи.

У “Нарисі історії Бойківщини” подано ряд карт регіону: “Ріки Бойківщини”, “Гідросітка радянських східних Карпат”, “Закарпатська Бойківщина” та інші. Закінчуючи статтю, автор зазначив, що з огляду на брак матеріалів цей огляд є не повним, і закликав емігрантів писати статті про рідні терени.

У 1985 році вийшов збірник “Зборівщина”, в якому вміщено статтю М. Андрусяка “Зборівщина в часі Першої світової війни та Західно-Української Народної Республіки”. Її перший розділ присвячено вибуху Великої

світової війни, реконструйовано битву в околицях Зборова, в якій перемогли російські війська. Австрійська влада тоді евакуювала жителів прикордонних сіл, і щоб уникнути відповідальності за невдачі на фронті, нерідко звинувачувала українців у зраді монархії Габсбургів. На думку М. Андрусяка, це слугувало причиною австрійських репресій щодо місцевого населення⁵⁵. Під враженнями фальшивих доносів про “русофільство” галичан військова влада усувала з прифронтових теренів українців, яким не довіряла. Це здебільшого були жінки, діти та старші люди, які вже не могли служити у війську. Найбільший з концентраційних таборів, через який пройшло близько 160 тис. українців, знаходився біля містечка Гмінд у Австрії, на північний захід від Відня. Микола Андрусяк опублікував спогади Антона Стефанова з Нетерпинців Зборівського повіту, який був евакуйований влітку 1916 року й перебував у Гмінді. Скиталець описав важкі умови перебування в концентраційному таборі, жахливий побут, голод, брак одягу⁵⁶. Він зауважив, що культурно-освітнє життя в Гмінді “було дозволене і ніхто нікого не переслідував, щоб тільки наші виселенці добре це були використали. Були кружкові читальні “Просвіти”. Свідома інтелігенція працювала що сил, організовувала, але наші люди, на жаль, не користали з цього”⁵⁷.

М. Андрусяк відзначив й піднесений настрій українців-скитальців, які наприкінці війни поверталися додому. Але там, не рідко, знову стикалися із знущаннями військової австрійської адміністрації. Особливо непокоїла необроблена земля, “поросла терням та будяками, порита воєнними окопами, вибоїнами гранат і густо засіяна стрілецько-жовнірськими могилами”. Історик відзначив голод та численні епідемії в галицьких селах. Для оцінки шкоди, завданої Зборівщині воєнними діями в 1917 р., у прифронтовий район прибув австрійський міністр рільництва Трика, наказавши виділити 1 млн крон на купівлю продуктів та надати господарське знаряддя для зубожілих селян⁵⁸.

Друга частина статті має назву “Зборівщина в часі Західно-Української Народної Республіки 1918–1919 рр.”. З утворенням ЗУНР, підкреслив дослідник, перед новоствореною українською владою постали невідкладні завдання, серед яких, в першу чергу, забезпечення населення продовольством та медичною допомогою. Далі він опублікував “Спогади”



сенатора Миколи Кузьміна, який згадував, що з цією метою було скликано повітові збори і ухвалено вислати делегацію до Державного Секретаріату внутрішніх Справ ЗУНР. Делегація привезла до Станіслава звернення, в якому йшлося про жалюгідний стан прифронтового Зборівського повіту. У ньому повідомлялося, що “під оглядом відбудови не зроблено до цього часу дослівно нічого. В жодній з місцевостей не побудовано навіть найменшого будинку. Не краще представляється стан засівів: поля лежать облогом. Сталося це через брак насіння, а також через брак інвентарю. А провізаційний стан околиці є прямо жахливий: тут панує лише нужда і голод”⁵⁹. Депутатів вислухали і з розумінням поставилися до потреб Зборівщини, але у зв’язку з обмеженими можливостями допомогу надали не продовольством, а нафтою. Підсумовуючи історію Зборівщини за час Першої світової війни, автор статті зазначив, що українське населення пережило одне з найстрашніших лихоліть. Із створенням ЗУНР не багато можна було очікувати щодо покращення долі в найближчому майбутньому⁶⁰.

У третьому розділі праці М. Андрусак згадав свої зустрічі із зборівчанами в УГА, повідомляв про бойові дії галицьких корпусів, відомі йому втрати зборівчан внаслідок епідемічних захворювань під час боїв на протипольському, протибільшовицькому та протиденікінському фронтах, у полоні та таборах інтернування в Чехословаччині⁶¹.

Збірник “Зборівщина” містить ще дві його статті: “На руїнах — нове життя, не зважаючи на польський терор”⁶² і “Митрополит Конstantин Богачевський”⁶³. Першу написано на основі спогадів, надісланих Галею Тимкевич у листах до Зборівського Комітету в США. У статті подано життєпис цієї громадської діячки Зборівщини. Друга публікація присвячена митрополиту Константину Богачевському, який народився на Зборівщині, а згодом емігрував до США. Автор описав його життєвий шлях, сповнений “посвятною працею-службою для рідного народу і рідної церкви”⁶⁴. Публікації М. Андрусяка у цьому збірнику можна назвати науково-популярними, оскільки створені вони на основі власних спогадів та спогадів інших вихідців із Зборівщини.

Серед важливих розвідок історично-краєзнавчого характеру, написаних автором на еміграції, можна виділити його “Вибрані пи-

тання з церковного, громадського й освітнього життя в Переволочній”⁶⁵. Цю статтю опубліковано в збірнику “Нариси до історії села Переволочна”, упорядником якого виступив Василь Лаба. Він зазначив, що Петро Лагола передав йому два рукописи досліджень з історії рідного села Переволочна для дальшого редагування і підготовки до друку. Їхніми авторами були Микола Андрусак та Григорій Сірський, вихідці з цього села. Розвідку М. Андрусяка упорядник подав з незначними стилістичними правками⁶⁶.

Вказану статтю М. Андрусак розпочав з першої історичної згадки про село 1494 р. у списку маєтностей дідича. “За весь час існування шляхетської Польщі”, згадки про Переволочну знаходимо в списках дідичних маєтностей та церковному літописі. Згідно з цим літописом в 1754 р. церкву з села Ярославці перенесено до Переволочної і присвячено Введенню Богородиці в храм. Однак невдовзі вона виявилася замалою для мешканців села, тому довкола неї почали будувати більшу, а малу розібрали в середині”⁶⁷. Микола Андрусак зауважив, що першим священиком у Переволочній був о. Іван Москалевський (помер у 1782 р.) та перелічив всіх парохів, аж до о. Івана Березинського, який помер у 1956 році⁶⁸.

Далі він детально описав територію села, яке поділялося на три частини: “Потік”, “Пасівники” і “Лісові”. Відтворив автор і власний родовід: перерахував членів родини, навів факти з їхнього життя. Не забув згадати і односельців та їхні життєві будні, описав про культурно-освітнє та господарське життя села. Так, зокрема, за вїтївства його батька (1926–1927) збудовано приміщення для читальні “Просвіта” й товариства “Сокіл”, відремонтовано будинок священика. Після Першої світової війни освітню діяльність у селі започаткувала вчителька Анна Папроцька, яка влаштувала в 1921 р. шкільний Шевченківський вечір. У 1922–1924 рр. переволочанська молодь влаштовувала вистави, в яких брав участь і сам М. Андрусак⁶⁹. Ця публікація краєзнавця є досить вдалим історико-мемуарним дослідженням про його рідне село.

До минувшини Золочівщини в цілому та рідного села зокрема, Микола Андрусак повернувся ще раз. У 1982 р. побачив світ збірник наукових статей “Золочівщина: її минуле і сучасне”⁷⁰, де серед публікацій інших авторів надруковано і його статті. Розвідка історика “З минулого Золочівщини” повідомляє про іс-



торію цих теренів від найдавніших часів до початку ХХ ст. При її написанні автор використав роботи своїх колег — краєзнавця Луції Харевічової “Джерела міста Золочева” (1929), археолога Ярослава Пастернака “Україна на зарані історії. Велика історія України” (1948), громадського діяча І. Зозанського “З минування м. Бродів” (1911), деякі відомості почерпнув з польськомовного “Словника географічного”. Змістовними є розділи статті, присвячені українсько-польській 1918–1919 рр. та польсько-радянській 1920 р. війнам, безпосереднім учасником яких був Микола Андрусак. Тут автор згадав про Золочівський вишкільний курінь Галицької армії, до якого зголосився разом з іншими гімназистами 23 травня 1919 р. Особливо запам’яталася патріотична відозва до стрільцтва під час відступу Галицької армії на Наддніпрянщину генерала Мирона Тарнавського, який закликав, “щоб ніхто не важився чим-небудь образити наших братів на Великій Україні, бо вони не стерплять і проженуть, як досі всіх прогнали”. Завданням відділу було зближення з місцевим населенням, чим і зайнявся четар Федір Заяць. Він підійшов до місцевого священика з проханням відправити коротке Богослужіння для стрільців. По його завершенні промовив до своїх парафіян, що “ось прийшли наші брати галичани, прогнані зі своєї батьківщини поляками, які є навіть нашими духовними ворогами, бо вони видерли галичанам православну віру і накиннули їм унію. А місцеві люди винні в тому, що вони не допомагали галичанам в їх боротьбі проти поляків... В кінці серпня започаткували ми рекрутування до війська. Виявилось, що наші брати нічим не різняться від галичан, і можна було раніше

провести добровільну мобілізацію”⁷¹. Цим і закінчив свою історико-мемуарну публікацію М. Андрусак.

У іншій статті “Золочівщина у Советській “Історії міст і сіл України” об’єднано і згруповано нариси про минуле сіл і містечок Золочівщини⁷². Не забув згадати історик і рідне село Переволочну, якому присвятив коротку статтю-спогад про його культурно-освітнє, соціально-економічне, релігійне життя⁷³. Писав про нього й інший колишній мешканець — Юрій Логин⁷⁴. Раритетність збірника “Золочівщина: її минуле і сучасне”, актуальність публікацій, вміщених у ньому, зумовила його перевидання вже в Україні у 2006 р. з додатним розділом про сучасні події в регіоні⁷⁵.

Останні роки свого життя Микола Андрусак замешкав з родиною у м. Акроні (штат Огайо). Виховував трьох дітей: Олександру, Зиновію та Ярослава⁷⁶. Помер 25 січня 1985 року у м. Бостоні (штат Масахусетс, США)⁷⁷.

Як бачимо, Микола Андрусак був дослідником, що вирізнявся широтою краєзнавчих зацікавлень. Він відтворював минувшину української Церкви, козащини, Визвольні змагання першої чверті ХХ ст., досліджував національну історіографію, писав біографічні нариси, краєзнавчі розвідки. Студії вченого базувалися на архівних матеріалах, відомих йому джерелах та літературі, власних спогадах, спогадах знайомих. Наукова спадщина історика становить понад 500 праць, чимало з яких написано польською, англійською, німецькою та французькою мовами (наявна бібліографія потребує доопрацювання)⁷⁸. Протягом останніх років ряд його праць перевидано в Україні, що свідчить про їх наукову і суспільну актуальність.

Джерела та література

1 ЦДІА України у Львові. — Ф. 388. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 1; Андрусак М. Автобіографія (вересень 1932) / Публ. Л. Тиміш // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Наукове видання Дрогобицького державного університету ім. І. Франка. — Дрогобич, 2000. — Вип. 4. — С. 468; Герасимова Г. Андрусак Микола Григорович // Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник / Серія “Українські історики”. — Київ: Інститут історії

України НАН України, 2004. — В. 2. — Ч. 2. — С. 10.

2 Андрусак М. В юнацькій школі: 1) після трагедії УГА; 2) останній відступ // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1931. — № 10. — С. 18–20; № 12. — С. 7–8; його ж. Серед останків УГА: (Спомини) // Історичний Календар-Альманах Червоної Калини на 1932 рік. — Львів, 1931. — С. 113–115; його ж. Стрілецька мандрівка 1 січня 1920 року // Літопис Червоної Калини. —



- Львів, 1931. — № 1. — С. 17; його ж. Із стрілецьких спогадів // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1930. — № 5. — С. 9–10.
- 3 ЦДІА України у Львові. — Ф. 388. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 14–24; 44–53.
- 4 *Ясь О.* Микола Андрусак — історик та публіцист: матеріали до біографії // Молода нація. — Київ: Смолоскип, 2003. — № 3 (28). — С. 252–253.
- 5 *Качкан В.* Противник антрактів у дослідженнях історії України (Наукові візії М. Андрусяка) // Хай святиться ім'я твоє: Українознавство та пресологія (XIX — п. п. XX ст.). — Львів, 1998. — С. 242.
- 6 *Андрусак М.* Автобіографія... — С. 470; ЦДІА України у Львові. — Ф. 388. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 77.
- 7 ЦДІА України у Львові. — Ф. 388. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 91.
- 8 Там само. — С. 475–476
- 9 *Качкан В.* Противник антрактів ... — С. 243.
- 10 *Андрусак М.* З історії українського культурного та національного руху Яворівщини (XVII–XIX ст.) // Яворівщина з її минулого і сучасного (Зі світлинами): З нагоди 50-ти ліття зложення першої української читальні в Яворові. — Яворів: Накладом філії т-ва “Просвіта” в Яворові; з друк. І. Шпильки, 1931. — С. 8–11.
- 11 *Якимович Б.* Микола Андрусак — дослідник історії України // З минулого Знесіння. — Вид. 2-ге. — Львів, 1992. — С. 4.
- 12 *Андрусак М.* З минулого Знесіння. — Вид. 2-ге. — Львів, 1992. — С. 6–8.
- 13 Там само. — С. 9–14.
- 14 Там само. — С. 15–17.
- 15 *Якимович Б.* Микола Андрусак — дослідник... — С. 5.
- 16 *Андрусак М.* Державні змагання Українців на Далекому Сході в 1917–1920 рр. // Літопис Червоної Калини. — 1932. — № 4. — С. 5–9; Його ж. Зелений Клин // Життя і Знання (Львів). — 1932. — № 8. — С. 236–238.
- 17 *Попок А.* Громадсько-політичне та релігійне життя українців на Далекому Сході в XX ст. // Український історичний журнал. — 1998. — № 6. — С. 54.
- 18 *Андрусак М.* Зелений Клин // Життя і Знання (Львів). — 1932. — № 8. — С. 236.
- 19 *Домбровський О.* Семінар історії України при НТШ у тридцятих роках // Домбровський О. Студії з ранньої історії України. Збірник праць НТШ. — Львів; Нью-Йорк, 1998. — Ч. 9. — С. 316.
- 20 ЦДІА України у Львові. — Ф. 388. — Оп. 1. — Спр. 44. — С. 61, 63, 69, 73, 85, 87, 88, 89, 101, 102.
- 21 Там само. — С. 75, 79.
- 22 Там само. — С. 64, 72, 76, 77, 81, 92, 94–98, 100, 103–108.
- 23 Там само. — С. 91.
- 24 *Андрусак М.* Зв'язки І. Мазепи зі Станіславом Лецинським і Карлом XII // ЗНТШ. — Львів, 1933. — Т. 152. — С. 35–61.
- 25 *Ibidem.* Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): Zarys biograficzny. — Lwów, 1934. — 212 s.
- 26 Його ж. Мазепа і Правобережжя. — Львів, 1938. — 106 с.
- 27 Його ж. Нариси з історії галицького москвофільства. З портретами москвофільських діячів. — Львів, 1935. — 78 с.
- 28 ЦДІА України у Львові. — Ф. 388. — Оп. 1. — Спр. 18 (Матеріали до історії сіл: Вільшаниця, Залісся, Ясенівці Золочівського округу, підібрані від тамтешніх інтелігентів М. Андрусяком. (Виписки, мемуари, звернення) 1936–1937). — С. 1.
- 29 Там само. — С. 18.
- 30 Там само. — С. 2–17.
- 31 *Кордуба М.* Молдавсько-польська границя на Покуття до смерті Стефана Великого // Науковий збірник, присвячений професорови Михайлови Грушевському учениками і прихильниками з нагоди його десятилітньої наукової праці в Галичині (1894–1904). — Львів, 1906. — С. 158–184.
- 32 Буковина. Її минуле і сучасне. / Ред. Д. Квітковський, Т. Бриндзан, А. Жуківський. — Париж; Філадельфія; Детройт: Зелена Буковина, 1956. — С. 184.
- 33 *Пеленський Є. Ю.* Матеріали до краєзнавчої бібліографії Галичини, Волині та Закарпаття (Українські книжки за 1900–1935 рр.) — Львів, 1936. — 18 с.
- 34 *Тиміш Л.* Микола Андрусак: матеріали до біографії // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Наукове видання Дрогобицького державного університету ім. І. Франка. — Дрогобич, 2000. — Вип. 4. — С. 465.
- 35 ЦДІА України у Львові. — Ф. 388. — Оп. 1. — Спр. 3 (Листування з польською прокуратурою в м. Золочів в справі повернень йому кореспонденції, книжок, кар-



- тин, забраних окупаційними органами під час обшуку квартири його батьків в селі Переволочна). — С. 1.
- 36 *Ковалюк Р.* Український студентський рух на західних землях XIX–XX ст. — Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2001. — С. 292.
- 37 *Ясь О.* Микола Андрусак... — С. 256.
- 38 Історія Національної академії наук України (1941–1945): Частина 1. Документи і матеріали / НАН України, Національна бібліотека ім. В. Вернадського, Інститут архівознавства, Інститут української археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. — Київ, 2007. — С. 664.
- 39 *Тиміш Л.* Микола Андрусак... — С. 466.
- 40 *Ясь О.* Микола Андрусак... — С. 257.
- 41 *Тиміш Л.* Микола Андрусак... — С. 466.
- 42 *Якимович Б.* Микола Андрусак — дослідник... — С. 5.
- 43 *Ленцик В.* Церковно-Археологічна Комісія (Львів–Мюнхен) // Український історик. — 1997. — Т. 34. — № 1/4. — С. 125.
- 44 *Тиміш Л.* Микола Андрусак... — С. 466.
- 45 *Ясь О.* Матеріали до бібліографії праць М. Андрусяка // Молода нація. — Київ: Смолоскип, 2003. — № 3 (28). — С. 272–274.
- 46 *Тиміш Л.* Микола Андрусак... — С. 466.
- 47 Ярославина і Засяння 1031–1947. Історико-мемуарний збірник / Ред. і упор. М. Семчишин. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1986. — С. 21–26.
- 48 Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів. / Ред. В. Жила. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1980. — Т. 1.
- 49 *Андрусак М.* Перемишль в історії України до 1918 року // Перемишль. Західний бастион України / За ред. Б. Загайкевича. — Нью-Йорк; Філадельфія: Перемишльський Видавничий Комітет, 1961. — С. 25–66.
- 50 Там само. — С. 25–37.
- 51 Там само. — С. 37–41.
- 52 Там само. — С. 54–64.
- 53 *Андрусак М.* Перемишль... — С. 25–66; його ж. Минуле Бучаччини // Бучач і Бучаччина. Історично-краєзнавчий збірник. — Нью-Йорк; Лондон; Сідней; Торонто, 1972. — С. 22–61; його ж. Праісторія Збаражчини // Збаражчина. Збірник статей, матеріалів і споминів / Ред. В. Жила. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто: НТШ, 1980. — Т. 1. — С. 33–36; його ж. Історія Збаражчини // Там само. — С. 37–92; та ін.
- 54 *Андрусак М.* Нарис історії Бойківщини // Бойківщина: Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту. — Філадельфія; Нью-Йорк, 1980. — С. 119–146.
- 55 *Андрусак М.* Зборівщина в часі Першої світової війни та Західно-Української Народної Республіки // Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історично-мемуарний і літературний збірник / Ред. Б. Гошовський. — Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней: Видання Комітетів Зборівщини, 1985. — С. 134–136.
- 56 Там само. — С. 138–140.
- 57 Там само. — С. 141–142.
- 58 Там само. — С. 144–145.
- 59 Там само. — С. 146–147.
- 60 Там само. — С. 149–150.
- 61 Там само. — С. 150–154.
- 62 *Андрусак М.* На руїнах — нове життя, не зважаючи на польський терор // Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи. Історично-мемуарний і літературний збірник / Ред. Б. Гошовський. — Торонто; Нью-Йорк; Париж; Сідней: Видання Комітетів Зборівщини, 1985. — С. 579–583.
- 63 Його ж. Митрополит Константин Богачевський // Там само. — С. 831–834.
- 64 Там само. — С. 834.
- 65 *Андрусак М.* Вибрані питання з церковного, громадського й освітнього життя в Переволочній // Нарис до історії села Переволочна / Упор. В. Лаба. — Львів, 2003. — С. 6–36.
- 66 *Лаба В.* Від упорядника // Нариси до історії села Переволочна / Упор. В. Лаба. — Львів, 2003. — С. 3.
- 67 *Андрусак М.* Вибрані питання... — С. 6–7.
- 68 Там само. — С. 8–10.
- 69 Там само. — С. 16, 19–20, 25–26.
- 70 Золочівщина: її минуле і сучасне / Канадійське наукове товариство ім. Шевченка. Український архів. — Т. 25. — Нью-Йорк; Торонто; Кандбера, 1982.
- 71 *Андрусак М.* З минулого Золочівщини // Золочівщина: її минуле і сучасне / Канадійське наукове товариство ім. Шевченка. Український архів. — Т. 25. — Нью-Йорк; Торонто; Кандбера, 1982. — С. 83–84.



- 72 Його ж. Золочівщина у Советській “Історії міст і сіл України” // Там само. — С. 85–143.
- 73 Його ж. Переволочна в оповідання і свідченнях її мешканців // Там само. — С. 346–348.
- 74 Логин Ю. Село Переволочна у моїй пам’яті // Там само. — С. 348–350.
- 75 Золочівщина: її минуле і сучасне / Упор. М. В. Дубас. — Львів: Видавництво “Мс”, 2006. — 784 с.
- 76 Тиміш Л. Микола Андрусяк... — С. 466.
- 77 Микола Андрусяк (In memoriam) // Український історик. — Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1986. — № 1/2 (89–90). — С. 139.
- 78 Ясь О. Матеріали до бібліографії праць М. Андрусяка // Молода нація. — К.: Смолоскип, 2003. — № 3 (28). — С. 260–275.

Maryna Cheban

Mykola Andrusiak (1902–1985): Historical and Regional Studies

The article analyzes regional studies of the historian Mykola Andrusiak (1902–1985), which were published both in Ukraine and abroad. His unpublished research “Events in Pokuttya up to 1516” found in the private collection has been introduced into academic use.

Key words: *Mykola Andrusiak, regional studies, Pokuttya, Znesinnya, Zolochivshchyna, Zborivshchuna.*

